

Славко Мијушковић

ОСНИВАЊЕ И ДЈЕЛОВАЊЕ ПОМОРСКО-ЗДРАВСТВЕНИХ УСТАНОВА У БОКИ КОТОРСКОЈ*

Захваљујући географском положају и ванредној геолошкој формацији, која је омогућила дубок продор мора у бокелско копно, тако да се створио низ затона који од Боке праве природну луку првог реда, њено становништво је, изванредним могућностима за поморску активност, у пуној мјери компензирано за бесплодност тла.

Оријентација ка поморској активности морала се јавити још код првих становника Боке, и то из разлога што њено кршевито и неплодно тло није могло удовољити ни основним условима живота. Заиста можемо рећи да су по поморство Боке од пресудног значаја били колико нужна упућеност на море њеног становништва, толико и њен положај и њена природна својства, који су знатно повлашћивали развој поморске привреде. С обзиром на наведене факторе није ни чудо што се у Боки, раније него у многим другим приморским крајевима, јављају, као посљедица интензивне поморске дјелатности, такве институције које су имале да гарантују, а и унапређују, поморску активност Бокеља.

У Боки се веома рано зачињу и организовано воде разне дјелатности везане за поморску привреду, и то бродоградња и разни занати у вези са њом, навигационо оспособљавање људи, сталешко удруживање помораца, поморско кредитирање, поморско осигурање итд. О интензивности свих ових дјелатности како у даљој тако и у ближој прошлости сачувало се доста документације, нарочито у Државном архиву у Котору. На основу традиције, коју настоје да поткријепе разним занимљивим претпоставкама и индисицијама дедуцираним из два веома стара документа,¹ неки историчари Боке Которске одређују вријеме оснивања првог удружења которских помораца почетком IX вијека, чиме ово удружење сврставају међу прва ове врсте у свијету.

---

* Реферат одржан на X научном састанку Научног друштва за историју здравствене културе Југославије.

¹ »Instrumentum Corporis nostri gloriosi gonfalonis, martiris sancti Tryphonis« и »Lezenda de misser san Triphon, martire, gonfalon et protector della cittade de Cattaro«, Проф. G. Gelcich, Storia documentata della Marinaresca Bocchese, стр. 79—86.

Кад су организоване мјере које су у Боки предузимане ради унапређења поморства тако старог датума, јасно је да су и мјере које је требало да теже отклањању оних чинилаца који су се штетно одражавали на поморство и поморце, морале бити исто тако рано, и чим би се указала потреба, доношене и примјењиване.

Поред поморских стихија, које су често изазивале бродоломе, највећи непријатељи поморства били су поморски разбојници и заразне болести којима су поморци били нарочито изложени. Бокељски поморци који су усљед веома развијене поморске трговине пловили врло много и стизали у разне крајеве, па и у оне обухваћене заразним обољењима, представљали су нарочиту опасност и за читав родни крај, а преко овог и за сусједне крајеве.

Исто тако као што су се својим навигационим знањем борили против временских непогода и својом борбеном способношћу и наоружањем својих бродова одолијевали разним пљачкашким и другим нападима, бокељски поморци ће настојати, а и прилично успијевати, да се супротставе највећем злу времена — прво лепри, а затим куги и другим заразама. Истина, мјере за обезбјеђивање од уношења и преношења зараза доносила су которска општинска вијећа, а затим и вијећа других бокељских општина, којима је брига за народно здравље уопште била једна од најважнијих дужности. У ту сврху су та вијећа формирала специјална здравствена тијела. Како у свим бокељским општинским вијећима, тако и у здравственим тијелима налазили су се само људи који су били или поморци или су својим интересима директно били везани за поморску привреду. И они су у својој важној дужности обезбјеђивања здравља имали исто тако при срцу и заштиту поморске трговине, јер је питање поморске привреде, непосредно више него посредно, тангирало интересе свих Бокеља који — употребимо ријечи генералног провидура за Далмацију и Албанију Giacomo-a Boldu-a — *»quasi tutti sono applicati alla professione di marina et alla mercatura«*.²

Иако потчињавајући профит здрављу, ипак су Бокељи настојали да симбиозом здравствених и поморских интереса, који су се међусобно сукобљавали, а и условљавали, заштите и ове посљедње.

Тако је, у циљу заштите колико једних толико и других интереса, у Боки веома рано дошло до оснивања специјалних поморско-здравствених институција.

Готово у исто вријеме када је милански сатрап *Ватнаба Visconti* донио (17. јануара 1374) одлуку да се у интересу здравља изолује свако лице сумњиво на заразу на тај начин што му се неће дозволити приступ у градове и у насеља, већ ће морати провести толико времена у „пољима или у шумама“ све док

² Државни архив у Котору (ДАК) — Управно-политички списи (УП), фасц. 134, 1.506.

»aut moriatur aut liberetur«,³ која се одлука сматра првом иницијативом за стварање карантина.⁴ Которска општина доноси једну прецизнију, ефикаснију и хуманију одлуку којом ради спречавања уношења заразних болести оснива карантинску станицу, што се јасно дедуцира из једног документа о коме смо на другом мјесту опширно говорили.⁵

Нијесмо пронашли изворе који би нам говорили гдје се налазила ова прва карантинска станица; она је свакако била на већој удаљености од града, можда на истом мјесту гдје је неколико деценија касније (1431. године) према једном сачуваном извору,⁶ издржавао карантин један брод који је долазио из Molfetta-е у Котор, то јест код Ђурића, 6 миља далеко од Котора.

И кад не бисмо посједовали већ поменути докуменат који убједљиво говори о ранијем постојању у Боки једне карантинске станице, могли бисмо ипак претпоставити да докуменат из којег сазнајемо за карантинску станицу код Ђурића не одређује вријеме постанка прве такве станице, исто тако као што се први сачувани запис о которском лепрозоријуму, који је такође из 1431. године,⁷ свакако не односи на тадашње оснивање ове институције, која је сигурно много старијег датума, и вјероватно потиче из времена првих Немањиних насљедника. Ковијанић⁸ претпоставља да је Котор имао лепрозоријум „у вријеме кад је Дечански подизао болницу за губавце код Пећи и Дечана“. Можда је баш већ раније постојећи лепрозоријум у Котору директно утицао на Дечанског, а није искључено и на неког његовог претходника, у односу на оснивање оваквих установа у Србији. Иако се и лепра, као и куга, преносила како морским тако и копненим путевима, кад су у питању наши крајеви, и то не само приморски, прве провенијенције ових зараза су свакако поморске, па је зато и логично да се у нашим приморским центрима јављају раније него у нашим градовима у унутрашњости одговарајуће заштитне установе; ово тим прије кад се још узме у обзир високи степен опште и посебно здравствене културе наших приморских градова, а нарочито Котора, који је у економском и културном животу средњевјековне Србије играо нарочито значајну улогу.

Према првим сачуваним подацима лепрозоријум се налазио у непосредној близини града; али он је ту пресељен свакако са једног другог удаљенијег мјеста. И лепрозори, као и карантинске

³ Др Владимир Станојевић, Историја медицине, Београд — Загреб, 1953, стр. 287 и 288.

⁴ Исто, стр. 287.

⁵ Види мој чланак „Оснивање и реорганизовање једне средњовјековне которске здравствено-превентивне установе“, објављен у Зборнику VIII научног састанка Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства.

⁶ Миливој Ш. Милошевић, Лазарети на Црногорском приморју, VIII годишњак Поморског музеја у Котору, стр. 57.

⁷ Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, Културни живот старог Котора, књига II, стр. 17.

⁸ Исто.

станице, у почетку су се постављали што даље од густих насеља. Њихово приближавање центрима ишло је упоредо са напредовањем здравствено-заштитних мјера, што је опет био резултат упознавања карактера заразних болести и средстава за њихово спречавање и лијечење.

Што су се лепрозори приближили градским насељима прије карантинских станица, последица је чињенице да се лепра раније појавила, те су према томе и проблеми око њеног сузбијања раније почели и да се рјешавају.

Прелаз са провизорних карантинских станица у сталне лазарете представља један веома значајан напредак који резултира из дугогтрајног искуства у борби против заразних болести. Тек кад су мјере за сузбијање зараза досегле такав степен да су могле ефикасно дјеловати на издвајање заражених, или сумњивих на заразу, у непосредној близини насеља, могло је доћи до удоваљавања трговачких интереса, који су издржавањем карантина трговачке робе далеко од трговачких центара били осјетно погођени. Добро организована здравствена служба у лазаретима са високом оградним зидовима експедитивно је функционисала и, уколико здравствене потребе не би друкчије захтијевале, трговачка роба не би била у њима блокирана, или бар не би била у њима задржана дуже него што је било потребно. Тако је појава сталних лазарета, уз обезбјеђивање здравствених мјера, фаворизовала развој трговине. А лазарети су постајали нека врста трговачких пунктова.

Тако је од првих мјера изолације људи, изазваних првим бројним поморима од куте која се средином XIV вијека почела ширити Европом, дошло постепено до стварања таквих установа које ће се успјешно борити против опасних зараза. Овај процес није могао бити свуда једнако брз. Али у центрима гдје је здравствена култура била на таквој висини каква је била у Котору, те прве мјере које су изазивале панику, па чак и у Котору стихијско бјежање људи из града на бродове или у ненасељене крајеве, израшће брзо у читав скуп здравствених норми које ће настојати да питање заштите од заразе најопортуније рјешавају, усклађивањем здравствених и економских интереса, не занемарујући при том ни хумане назоре.

Док је прве мјере Которска општина донијела спонтано, брзо реагујући можда и на прве појаве, дотле је њихову разраду повјерила једном свом специјално установљеном тијелу: Магистрату за здравство. До оснивања овог магистрата свакако је дошло прије 28. априла 1400. године,⁹ тако да одлуку Которске општине од 7. априла 1437. »Pro electione provisorum communis pro conservatione civitatis et eius utilibus« можемо сматрати само прерадом и допуном, којом се магистрату атрибуирају, поред, можда, јединог ранијег задужења о спречавању зараза, и друге

⁹ Као и у напомени под 5.

дужности.¹⁰ И поред нових задужења, у пракси је которски Магистрат за здравство био увијек ангажован готово искључиво на проблемима заштите од зараза, дакле на оним проблемима који су и изазвали његово оснивање. Како је организација опште здравствене службе у Котору била регулисана одредбама које су донесене прије оснивања Магистрата за здравство, то ће се она и даље по њима управљати, тако да магистрат неће ингерирати ни у чему што не би било у вези са заразном, па чак ни у избору и постављању љекара и апотекара, као ни у оснивању и у раду болница.

Иако је једино стварно задужење магистрата било обезбјеђење од заразних болести, ипак је он имао пуне руке посла с обзиром на то да је поморски промет у Боки био веома жив. А и трговачки контакти са ближим и даљим залеђем, чија је интензивност зависила од политичких прилика, које су утицале и на трговачку оријентацију Бокеља, ипак су били константни, те је не само с морске већ и са копнене стране увијек могла запријетити зараза.

Док на основу документа од 28. априла 1400. године можемо само закључити да је которски Магистрат за здравство постојао већ крајем XIV вијека, дотле његов рад можемо пратити почев тек од четврте деценије XV вијека.

Которски Магистрат за здравство су сачињавала три редовна члана, који су се називали провизори, и, по потреби, два или више ванредних чланова, који су се називали *aggiunti alla sanità*. Избор редовних и ванредних чланова у почетку је вршило которско Мало вијеће, а потврђивало Велико вијеће, а затим је овај избор прешао на Вијеће умољених. Чланови свих ових вијећа могли су бити само пунољетни которски племићи, а пошто се избор вршио само из редова чланова вијећа, за здравственог провизора или за здравственог ађунта могао је бити изабран само которски племић. Избор се вршио сваке године на Ђурђевдан, те је према томе дужност изабраних трајала свега годину дана. Ађунти су се бирали *ad hoc* и њихова дужност је трајала према потреби. И редовни и ванредни чланови Магистрата за здравство у односу на медицину били су нестручњаци. То, истина, није био услов, већ последица чињенице да которски племић као и грађанин, није могао бити љекар у Котору, па због тога ако је неки которски племић, а то се врло ријетко дешавало, учио и завршио медицину, није службовао, па према томе ни живео у Котору. Ова околност је баш и одвраћала которске племиће, а и грађане, да студирају медицину. Није риједак случај да се уз име провизора за здравство наиђе на титулу доктора, али то је увијек титула из наслова неке друге научне области. Претпоставка да би которски провизори за здравство имали неку нижу стручну медицинску спрему искључује се чињеницом да которски

¹⁰ *Statuta civitatis Cathari, Venetiis MDCXVI, стр. 405—407.*

племићи нијесу никада обављали неку нижу јавну службу; ниже и најниже службе у которској општини биле су резервисане за грађане и пучане.

При рјешавању озбиљнијих проблема магистрат је доносио одлуке скупа са которским ректором и његовим регименом, који су, поред ректора, сачињавали тројица которских судија. Из многих сачуваних записника са сједница магистрата, које је водио сталан канцелист ове установе, констатује се да је присуство ректора и судија било веома често. Магистрат је доносио одлуке већином гласова. Ванредни чланови имали су исте дужности као и редовни, па је и њихов глас био такође пуноважан у одлучивању.¹¹

Територијална надлежност которског Магистрата за здравство обухватала је у почетку готово читаву Боку, изузев оног дијела који су од 1483. до 1687. држали Турци. Касније је његова надлежност ограничавана оснивањем других сличних установа у Боки.

Своје дјеловање магистрат је саображавао и прописима и наређењима које је издавао Млетачки магистрат за здравство, са којим врло често кореспондира. Директну ингеренцију над њим је имао, поред ректора, и ванредни провидур за Боку Которску. Пошто је између ова два млетачка функционера врло често долазило до разних несугласица, па и тешких спорова, проузрокованих питањем њихове надлежности, то ни здравствена служба није могла проћи а да не трпи извјесне последице од тога. Било је случајева да услед суревњивости ректора и ванредног провидура долази и до вршења њихове самовоље у односу на пословање и надлежност здравственог уреда.¹² У оваквим случајевима которски магистрат је морао да се бори са нарочитим тешкоћама и да сва своја настојања усмјери доношењу најопортунијих одлука.

Најглавнији орган магистрата биле су карантинске станице, о којима је он водио нарочито бригу. Као што смо већ истакли, немогуће је, услед мањкања извора, одредити тачно вријеме постанка прве карантинске станице у Боки, али исто тако је немогуће, из истих разлога, описати и оне чије је постојање утврђено. За старије вријеме врло су оскудни и извори који говоре и о сталним карантинским станицама (лазаретима). На основу досад познате литературе, писац чланка „Лазарети на источној јадранској обали“ у Енциклопедији Југославије (св. 5, стр. 203. и 204) каже: „У архивским исправама спомиње се лазарет тек од 1622. године“. Исти писац, на истом мјесту, говорећи о оснивању здравственог магистрата у Котору, с правом претпоставља: „а вјероватно је убрзо затим изграђен и лазарет“. Детаљнијим проучавањем которских извора успио сам да прве помене о которском лазарету нађем засад само за пола вијека раније. Ови подаци су

¹¹ ДАК — Судско-нотарски списи (СН), књига 122.

¹² ДАК — УП, фасц. 135, 1.237.

нузгредни и налазе се у неким опорукама из 1572. и 1573. године. Архива которског Магистрата за здравство није уопште сачувана, па смо зато за историјат ове установе за вријеме прије 1684. године упућени искључиво на судско-нотарске списе у којима се, сем избора здравствених провизора, може наћи само на нузгредне помене. У управно-политичким списима Которског архива има много података о раду како Магистрата за здравство тако и подручних му лазарета, и ови списи доста срећно замјењују пропалу архиву магистрата, али, на жалост, ти списи су сачувани само почев од 1684. године. Но иако нузгредни, сада пронађени подаци из 1572. и 1573. године врло су драгоцени. На основу њих утврђујемо сасвим поуздано постојање у то вријеме двају лазарета у Котору: једног на Гурдићу, изван јужних градских врата, а другог пред сјеверним градским вратима, у правцу Доброте.

Из опоруке од 18. јуна 1572. године¹³ неког Tibursio-a Piasentin-a iz Castelfranco-a сазнајемо не само да је ова опорука састављена »nel lazaretto fuori della porta del Gordichio di questa città di Cattaro«, већ и то да се поменути Piasentin налазио у лазарету »per causa del mal contagioso di peste« и, што је нарочито важно, да је у овом лазарету постојао хирург који је пружао помоћ оболелима, а коме завјешталац оставља »lisuoi bragoni di veludo et uno giurpone et una sarra«. Опоруку из здравствених обзира није писао, што је иначе била пракса, которски нотар, већ неки Ulisse Manerba, вјероватно писар лазарета, који се као састављач опоруке јавља и у једном другом случају, такође у лазарету. У овој другој опоруци од 5. јуна 1572. године¹⁴ стоји само да је писана у лазарету, али да се ради о истом лазарету, тј. оном на Гурдићу испред јужних градских врата, говори баш чињеница да је исти писар опоруке. И ова опорука садржи један веома важан податак, наиме да је један од свједока на опоруци приор (старјешина) лазарета. Дакле, на основу ових двију опорука констатује се да је которски лазарет на Гурдићу не само по свом имену и по свом положају у непосредној близини града, већ и по својим службеницима (старјешина, писар и хирург) био таква карантинска станица која је имала својства најсавршенијих установа своје врсте.

О другом которском лазарету пред сјеверним градским вратима први досад пронађени подаци су још оскуднији. Они се налазе у опоруци Луке пок. Михаила из Котора од 12. јуна 1573. године, коју налазимо у цијелости регистровану на два мјеста.¹⁵ Обје регистрације се потпуно подударају. У опоруци стоји да је састављена »in lazaretto in contrata di Dobrota«, с обзиром на то да је опоручитељ »infermo di corpo per esser appestato«. Као свједоци на овој опоруци јављају се Маријан Бућа и Матија пок.

¹³ ДАК — СН, књига 61, стр. 1287—1289.

¹⁴ Исто, стр. 1300.

¹⁵ Исто, стр. 1265 и 1293.

Радоја, од којих би први могао бити један од провизора за здравство, а други један од службеника лазарета. Претпоставка да би наведени свјedoци могли бити и неки од оних који су издржавали карантин у истом лазарету не би могла имати основа, јер се обољелима од куге могао приближити, и то уз нарочито прописане предострожности, само персонал здравствене службе, а мијешање необољелих контумацијаната са онима код којих су се знаци заразе већ манифестовали било је најстроже забрањено и успјешно спречавано.

На крају, из акта о званичном отварању пред которским судом двију првих опорука, који акт је дописан одмах после текста опоруке, констатује се једна врло важна чињеница, наиме да су оба опоручитеља преживјела заразу. То се закључује из чињенице да је датум отварања прве опоруке 20. октобра 1573, а друге 26. априла 1574. Наиме, отварање опоруке је увијек усљеживало неколико дана после смрти опоручитеља. Опоручитељ из треће опоруке подлегао је зарази, што констатујемо из датума отварања (4. јула 1573) његове опоруке, писане 12. јуна 1573.

Кад знамо да је сплитски лазарет у источном дијелу луке саграђен после 1581, а да су Дубровчани свој приближили граду тек 1627,¹⁶ онда је раније постојање двају лазарета уз саме которске зидине заиста доказ веома високе здравствене културе овог града, а уз то, поред многих других, и доказ о његовој великој трговачкој активности обзиром на то да су лазарети играли, поред здравствено-заштитне, и важну трговачку улогу.

Присуство хирурга у которском лазарету, лијечење и оздрављење заражених од куге, све то у 1572. години, јасно говори не само о ранијем постојању једне ефикасне превентивне већ и куративне праксе. За потврду овога можда ћемо наћи и старијих докумената, али сигурно не тако рјечитих и значајних као што су то они документи који говоре о ангажовању которског хирурга Ивана Меднића од стране Дубровачке Републике поводом куге која је у Дубровнику почела харати у 1526. години, да би престала тек маја наредне године. Јосип Ђелчић¹⁷, тврдећи на основу расположивих докумената да се хирург Меднић¹⁸, родом из Котора, из породице дубровачког поријекла, истакао као лекар за вријеме куге у његовом родном граду, доноси и извод из представке којом се овај которски хирург понудио дубровачкој влади, а који се односи директно на његов метод лијечења куге: »trarre sangue, tagliar ghianduxe etc.«. Нудећи своју помоћ Меднић поставља услов да му се додијеле слједећа средства:

¹⁶ Лазарети на источној јадранској обали, Енциклопедија Југославије, св. 5, стр. 203 и 204.

¹⁷ У свом раду *Delle Istituzioni marittime e Sanitarie della Repubblica di Ragusa*, Trieste, 1882, стр. 47—50.

¹⁸ Код Ђелчића Медини. Меднић није био градски лекар, плаћен од Кот. општ., па је као хирург могао радити у родном Котору.

»Polvere

R. Trementilla, Camphora, Bolo armenico, Sandali rossi, Perle masinate, Corno di cervo arso, Astrologia rotonda, Dittamo bianco, Zucchero fino.

N. B. Fa d' ogni cosa polvere sottile, et fassi pigliare inanzi di XII hore da che comincia el male, over doglia cum d. IV d' acqua de Invidia, et dra^{ma} I de teriacha, et se l'è grande dra^{ma} III de ditta polvere, e se l'è piculo dr^{ma} II. Poiche l'havera bevuta fa prova che sudi, cuoprendolo forte cum assai panni, et è provato, ecc.

Pillule

R. Bettonica, Pimpinella, Camedrios an.^a d. 1.

N. B. Metti tutte queste herbe in fusione de acqua de viite, et de Buglosa per uno giorno naturale, e poi colla e premi. Et in ditta collatura incorpora queste cose e fa pillule; toglì aloes et mirra croco an.^a d^{ma} 2 e fa pillule per usar.

Pillule

R. Anesi — Fenocchio — Tamarito an.^a d. 1 — Capillo Venere d. 4 — Bettonica lib. 1 — Albe pattico dr.^{ma} 4 — Brionia Bacchera — Diagridio — Mirra — Mastice a. dr.^{ma} 2 — Repontico — Garofoli — Seme de agreti an.^a dr. 1.

N. B. Pesta sottilmente e fa pillule cum sugo de Carriolo. Se ha da pigliare 7 over 9 senza guardia.

A far pomo

R. Rose rosse — Garofali — Zeduarina — Gentiana — Seme di negela an. scrop. 1 — Laudana. . . puriss. d. 1 — Croco ben. bianco e rosso an. d.^{ma} 1 — Sboraci — Calamita — Mirra — Menta secca — Sandali citrini e bianchi an. d. 1 — Camphora — Legno aloe — Cardamomo — Mare, grana paradisi an.^a scrop. 1 — Scorze di cedro — Mastice — Incenso — Noce moschata — Calamo aromatico an. d. 1 — Gullia mustecchiata scrop. 1/2 — Muschio grani 5.

N. B. Impasta con acqua di cordicelo, e fa pomo.

Electuario

R. Aloe pattico — Cinamomo an. d. 4 — Mastice d. 2 — Lupini an. d. 2 — Dittamo bianco d.^{ma} 6. — Corno di cervo arso d. 6 — Gentiana — Seme d'aneto over Saneto — Seme d'apio an. d. 2 — Centaurea d. 3 — Miele libr. 1. d. 6.

N. B. Se vole dare secondo la qualità delle persone.

Acqua ottime et provata

R. Coralli bianchi — Dittamo binaco — Gentiana — Bolo armenico.

N. B. Ciascuna di queste polvere da per se pesta sottilmente et de ciascuna volse tuorre quanto ne starà in uno quattrimo, et

metti la dicta polvere in uno bicchiere, et meschula insieme con le sottoscritte acque, le quali sono queste: — Acqua rosa, d'endivia, acqua d'acetosella, aceto bianco — et de ciascuna torre uno cucchiaro de arzeno, et meschula quest'acque con le diete polvere, et da a bereve all'infermo quando se sente venire il dolore, per termine di otto ore, o meno, e mettilo nel lecto, e cuoprilo bene si che sudi forte, et per questo sudore ussirà fora il veneno, e poichè è sudato et restato el sudore mudali li lenzuoli, et mettili in lissia perchè sono venenosi. E volsi torre tanto aceto quanto la quantità de tutte le diete acque insieme mescolate, et volsi fare a reverentia de Dio, et de Sancto Sebastiano, e se sudara sarà guarito«. ¹⁹

Овај попис медикамената и одговарајуће анотације которског хирурга Меднића, како каже Ђелчић, »*usingo gli oppressi Ragusei*«, који су му у накнаду за указане услуге дозначили годишњу пензију у износу од 200 златних дуката, а сваком од његових синова по 50 златних дуката годишње пензије ²⁰ (sic!).

Богатство Меднићеве рецептуре је резултат, свакако, не само његовог преданог рада већ и рада и искуства његових претходника у Котору. Љекара какав је према наведеним документима морао бити которски хирург Меднић, могла је у оно вријеме дати само таква средина у којој су одговарајуће здравствене институције и пракса заиста морале бити на великој висини.

Из једног документа ²¹ од 9. марта 1923. констатује се постојање једног лазарета и на острву Страдиоти, преко пута Тивта. Али и овај је сигурно старијег датума. Опет на основу једне опоруче од 14. јула 1572²², у којој стоји да је сачињена у лазарету, не наводећи у којем можемо са доста вјероватноће претпоставити да се ради баш о лазарету на Страдиотима, јер је опоручитељ, Мара, жена Стевана Рашкова, из оближње Лупштице. За овај лазарет Миливој Милошевић²³ мисли да је старији од которског, уз ово образложење: „У раније доба настојало се лазарете удаљити од града из страха да не би они сами представљали опасност од какве кужне заразе. Тако су они смјештани на неком осамљеном острву, по могућности у близини неког манастира. Ако се има у виду да се с једне стране Страдиота налази полуострво Превлака, гдје се налазио манастир, а с друге стране острво Оток, гдје се такођер налазио манастир, и да су Страдиоти преко данашњег мореуза Вратло били са Превлаком повезани мостом, произилази да су Страдиоти били једно идеално изоловано мјесто за смјештај и пружање помоћи конфиниранима“. И ми се придружујемо овом Милошевићевом мишљењу, додајући још и то да је врло вјероватно на овом острву била карантинска станица на коју упућује докуменат од 28. априла 1400.

¹⁹ Ђелчић, н. д., стр. 47—49.

²⁰ Исти, стр. 49.

²¹ Који је користио Миливој Милошевић, н. д., стр. 58.

²² ДАК — СН, књига 61, стр. 1295.

²³ У цитираном чланку, стр. 59.

Године 1673. долази до зидања у Котору још једног лазарета²⁴, који ће замјенити она два која су раније постојала и чија зграда ће се порушити тек 1945. године да би се ослободио простор на обали који је она заузимала.

Овај трећи которски лазарет налазио се изван трећих, главних градских врата, на обали (Lazzaretti di questa citta à Marina²⁵; Lazzaretti esistenti fuori delle porte della Marina).²⁶ О њему се сачувало доста података. Поред пространих просторија (магазина) за пријем на раскуживање трговачке робе, зграда лазарета је имала седам просторија за изоловање контумацијаната.²⁷ Читав лазарет је био опасан високим зидом, који је на сјеверној страни избијао из ријеке Шкурде.²⁸ Марта 1771. била је планирана доградња још једне просторије²⁹, али нијесмо могли утврдити да ли је то извршено. Из једног документа смо могли констатовати да су у овом лазарету одједном била „затворена“ 43 човјека, не рачунајући ту персонал лазарета.³⁰

Иако не располажемо неким правилником о раду которског лазарета, ипак можемо на основу сачуваних докумената пружи-ти исцрпну слику о његовој организацији и о начину његовог дјеловања. На челу лазарета стајао је приор, који се у неким документима назива и гвардијаном. Остали здравствени персонал се састојао од здравствених стражара (guardiani di sanità) и »bastazza«, који су били задужени преношењем трговачке робе која је улазила и излазила из лазарета, као и руковањем осталом робом (одјећом и личним пртљагом контумацираних), коју су по потреби они раскуживали. Тога ради су бастаци лазарета морали проћи кроз специјалну обуку, па их је због тога погрешно називати обичним носачима.

Правилност рада у лазарету контролисао је которски Магистрат за здравство преко својих провизора. Магистрат је, по потреби, одређивао, поред редовних, и предузимање специјалних мјера.

Одмах по уласку у лазарет путника који је долазио из заражених или на заразу сумњивих крајева, обавило би се његово саслушање, које је вршио сталан канцелист Магистрата за здравство, увијек у присуству једног од здравствених провизора. На саслушању је путник одговарао, поред осталих, и на ова два главна питања: одакле долази и да ли је на путу сазнао да се негдје појавила зараза. Записник о саслушању, уколико је садржавао забрињавајуће вијести, изазвао би хитно сазивање магистрата ради предузимања потребних мјера не само у лазарету већ и на читавој надлежној територији магистрата. Сазивање маги-

²⁴ ДАК — СН, фасц. 128, 1.1022 т.

²⁵ ДАК — УП, фасц. 11, 1.432 т.

²⁶ ДАК — СН, књига 127, стр. 554.

²⁷ ДАК — УП, фасц. 129, 1.83.

²⁸ ДАК — УП, фасц. 129, 1.115.

²⁹ Исто, 1.90.

³⁰ Исто, 1.51.

страта би изазвао и сваки случај обољења у лазарету ако би постојала и најмања индиција да је обољење могло бити заразно. У критичним ситуацијама магистрат је засједао свакодневно³¹, а бивало је случајева да се састајао и више пута у току једног дана.³²

У случају појаве заразе у лазарету, обољеле су свакодневно обилазили и лијечили градски физикус и хирург у присуству гвардијана.³³ Над обољелима од куге вршиле су се и хируршке интервенције у самом лазарету.³⁴ О преминулима у лазарету и градски физик и хирург морали су поднијети писмени извјештај с дијагнозом магистрату.³⁵ Ако би из ових извјештаја резултирало да је смрт уследила од заразе, магистрат је одлучивао: да се леш покопа унутар зидина самог лазарета, у јаму најмање пет стопа дубоку, стим да се леш покрије живим кречом, а остатак до површине терена испуниће земљом и покрије са два реда плоча; да се за покопавање преминулих од заразе ангажују гробари који морају бити снабђевени катранираним огртачима, моткама или кукама, а који ће боравити у одијељеним просторијама лазарета, гдје ће им се доносити разне потрепштине, и неће им се дозволити да лутају по лазарету; да се одјећа која је припадала преминулом запали у ограђеном простору лазарета, а све остале ствари да се потопе у узаврелу воду са цијећем и сољу, а затим да се свака ствар изложи провјетравању и кађењу мирисима и подвргава свакодневној контроли службеника лазарета, који ће се налазити под надзором функционера делегираног од магистрата; да се ћелија преминулог остави отворена, а њен под после сирћетом највеће јачине или живим кречом, да се затим читава ћелија окречи и да се за четрдесет дана свакодневно по два сата кади мирисима; да се, у случају прездрављења обољелог од заразе, реконвалесцент пребаци у другу ћелију, али уз претходну промјену одјеће, а да се ћелија свакодневно кади најмање у трајању од два сата тамјаном, бобицама од смреке, катраном и сличним стварима; да се прездрављели, ако се до краја издржавања првог карантина не буде показала никаква сумња, задржи и на издржавање другог карантина, те да му се тек послје тога изда докуменат о слободи кретања; да се за све контумацијанте одређује карантин од четрдесет дана; да се појача унутрашња стража у лазарету, којој је строго забрањено да се мијеша са контумацијантима; да један јак одред војника будно чува прилазе лазарету дању и ноћу, како би се и на тај начин онемогућило бјекство из лазарета; да се пред вратима лазарета намјесте ограде код којих ће се поставити један киоск у коме треба да борави провизор магистрата задужен за надзор над лазаретом; да се свакоме и из било којег разлога забрани улазак у лазарет, а да се, кад се укаже

³¹ Исто, 1.46 и 50.

³² Исто, 1.73 и 74.

³³ Исто, 1.106.

³⁴ Исто, 1.113.

³⁵ Исто, 1.47 и 48.

потреба за уношењем хране, или у случају неке друге тренутне потребе, врата лазарета могу отворити једино у присуству провизора магистрата; да се свака животиња која би се нашла у лазарету мора одмах убити и закопати у живи креч; да се обустави даље издавање здравствених листова заповједницима бродова и било коме другом ко би намјеравао напустити Боку; да наређења која би се издавала делегираним функционерима магистрата за здравство или другим лицима задуженим надзором, морају бити строга и прецизна и увијек дата писменим путем; да се осигурају катанцима и бравама врата и прозори ћелија лазарета; да се за већ наведени одред војника који чува приступ лазарету постави као командант један официр (раније је био подофицир); да се о предузетим мјерама обавијесте оближњи *collegietti di sanita*; да провизори за здравство, који се задужују надзором над свим мјерама које треба примјењивати, увијек притичу и бде у сврху неповредљивости здравствених предострожности, правилног руковођења лазаретом и отклањања сваког самовољног и неправилног поступка и да, својим непрекидним присуством у лазарету, контролишу не само да ли се врши раскуживање робе већ и да ли задужени службеници свакодневно са свом озбиљношћу обављају своје дужности, и на крају да воде рачуна о томе да се онима који издржавају контумацију свакодневно пружа оно што им је потребно за живот; да за вријеме сваке контумације гвардијан мора, под пријетњом смртне казне, спречавати било какав међусобни саобраћај (вјероватно контумацијаната са обољелима или свих контумацијаната са унутрашњим стражарима); да се један хирург уведе ради непрекидног лијечења обољелих и да се и он „затвори“ у лазарет; да наоружани брод онемогућава бјекство из лазарета преко оног дијела зида који је над ријеком, итд.³⁶

Приликом констатовања појаве заразе у лазарету, предузимала се и једна специјална мјера предострожности, наиме здравствене власти у Котору су тражиле од свих которских љекара да им достављају спискове болесника које лијече у граду и околини са одговарајућим дијагнозама, како би магистрат, у случају да се и међу овима појави неко сумњив на заразу, могао одмах интервенисати и уз обавезне санитарске обзире извршити пренос сумњивих или обољених у лазарет.³⁷

Једну врло стару, а можда и најстарију карантинску станицу, можемо тражити у луци Росе, на улазу у Бококоторски залив. С обзиром на свој врло важан положај, Росе су у поморском животу Боке играле веома значајну улогу, и оне су од давнина постале кључ који је отварао и затварао комуникацију између Боке, Јадрана и других мора домаћим и страним бродовима. О задржавању бродова на Росама ради издржавања карантина има доста података у управно-политичким описима Которског архива.

³⁶ Исто, 1.46, 71, 106, 140 и 147.

³⁷ Исто, 1.53—57.

То је случај и послије оснивања херцеговског лазарета, који луку Росе није лишио свих ранијих поморско-санитарних функција. Поморско-здравствену службу у Росама обављали су лучки органи, директно потчињени Котору. У саставу лучких органа било је и санитарско особља, нарочито здравствених стражара. У случају појачане опасности которски Магистрат за здравство упућивао би у Росе своје здравствене провизоре.³⁸ За обављање поморско-здравствене службе лучки капетан Роса имао је на располагању специјални наоружани брод којим би присиљавао како домаће тако и стране бродове на поштовање здравствених прописа.³⁹ За још већу сигурност, и у унутрашњости Боке било је стационирано неколико стражарских бродова који су пазили да неки брод не би пристао, без претходне санитарске процедуре, у било који крај Боке.⁴⁰

Сви контролни поморско-здравствени органи нарочито су водили рачуна о бродским здравственим листовима које су издавали здравствени магистрати. Издавање ових листова (*fede di sanità*), провјеравање оних које су издали други магистрати, као и надзор над издржавањем карантина бродова, посаде, бродских путника и бродског терета биле су главне поморско-здравствене надлежности и которског Магистрата за здравство. Поред ових поморско-здравствених инспекција, которски магистрат је у својој надлежности имао и контролу над путницима и трговачком робом са копна. Да би на вријеме могао реаговати и доносити по потреби специјалне мјере, он је морао стално бити обавјештаван о стању здравља како у ближним тако и у даљим прекоморским и копненим крајевима. Здравствено-обавјештајна служба которског магистрата, како се види из многобројних сачуваних докумената, била је на великој висини. Због удаљености од централне здравствене власти у Венецији (*Magistrato di sanità*), која је иначе са своје стране била ревносна у обавјештавању свих здравствених магистрата или »*colleggiato-a di sanità*« на територији Републике о стању здравља у оближњим па и у удаљенијим земљама, которски магистрат је морао и у овом погледу да буде самоиницијативан да не би закашњавао у доношењу потребних мјера. Преко которског ректора био је стално у вези са ванредним провидуром за Боку, коме су готово свакодневно стизали извјештаји из свих подручја Млетачке Републике, а и од млетачких конзула из оближњих турских крајева. Магистрат је био директно у вези и са млетачким пограничним супраинтендантима који би одмах сигнализали сваку па и најмању сумњу на заразу. Магистрату су давали драгоцјена обавјештења и курири који су копненим путем преносили пошту из Цариграда у Котор.

³⁸ Види мој чланак „Појава куге у Ораховцу 1690. године и которски здравствени магистрат“, Зборник радова Института за медицинска истраживања САНУ, књ. 8, стр. 60.

³⁹ Детаљније о овоме види у мом раду „Из архиве лучког капетана у Росама“, VI и VII годишњак Поморског музеја у Котору.

⁴⁰ Миливој Милошевић, н. д., стр. 64).

На вријеме обавјештаван, которски магистрат је исто тако на вријеме доносио опортуне мјере и, по потреби, одређивао забрану комуницирања са сусједним крајевима било морским или копненим путем. Исто такве мјере, у ширем смислу, доносио је и Млетачки магистрат за здравство, о чему је, ради примјене, обавјештавао и которски магистрат. Обавјештајна служба которског Магистрата за здравство биће још успјешнија од времена када је дошло до оснивања других здравствених уреда у Боки, и то у Будви, Херцег-Новом и Перасту.

Послије которског, најстарији здравствени уред (*Collegietto di sanità*) у Боки је будвански. Његово оснивање не можемо ни приближно временски одредити. У будванском статуту нема, као у которском, говора ни о неком здравственом уреду ни о здравственим провизорима; нема помена ни о љекарима ни апотекарима. Али недостајање одредаба у статуту које би се односиле на регулисање здравствене службе у Будви не значи да у вријеме доношења статутарних одредаба није било никакве здравствене организације у овом нашем старом граду, тим прије што будвански статут има иначе таквих празнина да се уопште не може сматрати у правом смислу ријечи статутом који би требало да регулише компликовани живот једног града.

О постојању здравственог уреда у Будви говоре списи которског ванредног провидура. То је био *collegietto di sanità*, који је, попут которског, имао три члана, тј. провизора за здравство, бирана из редова будванских племића. Његове надлежности на подручју територије Будве истовјетне су са надлежностима которског магистрата, од кога није административно зависео, већ са којим је само сарађивао. Та сарадња се одвијала на линији обавјештајне службе, а и заједничког учешћа кад се радило о постављању граничних здравствених кордона и о извршењу других здравствених задатака који су захтијевали учешће и једног и другог здравственог уреда. И будвански здравствени уред је имао свог сталног канцелисту. У документима којима располажемо не помиње се лазарет у Будви. Умјесто њега наилазимо на »*casello di sanità*« у који се смјештају путници који долазе из сумњивих крајева, али њихово задржавање у њему је било краткотрајно, и они би се по потреби спроводили у Котор, а касније и у Херцег-Нови, ради издржавања контумације у одговарајућим лазаретима. Спровођење се увијек вршило путем санитарских стражара који су били на располагању санитарском уреду у Будви. Бродови су, међутим, могли издржавати карантин пред Будвом по одобрењу санитарских власти и под надзором будванских провизора за здравство. Изузетно се одобравало и путницима издржавање читавог карантина у самој Будви. Али у том случају би били смјештени у зграду која није имала контакта са другим зградама, и та би зграда била под непрекидним надзором здравствених стражара.⁴¹ С обзиром на близину Албаније, одакле је

⁴¹ ДАК — УП, фасц. 135; ф. 468.

често пријетила зараза, будвански здравствени уред је имао врло деликатну улогу, како у односу на копнене тако и поморске провенијенције. Будвански *collegetto* морао је имати неку инжењерију над карантинском станицом у Петровцу на Мору.⁴¹а

Док је у Котору прије дошло до оснивања Магистрата за здравство, па затим до установљивања и подизања лазарета, са Херцег-Новим је обрнут случај. Кад су Млечани 1687. године одузели овај град из турских руку, нијесу у њему затекли никакву организацију здравствене службе. Овај град је, наиме, иако се налазио у близини Котора, у коме је здравствена служба била заиста на завидној висини, у санитарском погледу дијелио судбину осталих заосталих турских крајева. С обзиром на то да није имао никакву здравствену традицију, Херцег-Нови није био у стању да има здравствени уред попут оног у Котору и Будви, састављен из редова домаћих људи, па зато млетачке власти нијесу у њему могле ни формирати један такав уред. Али пошто је за здравствено обезбјеђење овог града, коме су, с обзиром на његов положај као и на чињеницу да је у њега свакодневно стизала разна трговачка роба из сусједне Херцеговине, млетачке власти мислиле дати нарочити економски значај, убрзо послѣ његовог заузимања би одлучено да се ту подигне један лазарет. Први херцеговски лазарет био је саграђен у самом градском насељу, на путу према Топлој. Његово подизање је уследило тек пошто су одредбама карловачког мира (26. I 1699) Млечани задржали ову ратну аквизицију. О томе говори један млетачки извор: »*Stabiliti appena i confini, vi fu aperto un lazzaretto*«. ⁴² који се поклапа са оним што о томе каже Томо Поповић: ⁴³ „Стари лазарет за кужне болести, саграђен 1700. ниже католичког манастира св. Антона...“. Овим лазаретом је руководио приор, који је директно био потчињен млетачком провидуру Херцег-Новог, који је лично или преко својих службеника вршио надзор над радом лазарета, а не као што је то био случај са которским лазаретом над којим су директан надзор вршили провизори здравственог магистрата.

⁴¹а О овој контумаџијској станици нијесмо пронашли никаквих архивских података. Милошевић је у цитираном чланку дао податке о њеном положају и о простору зграде. Давно постојање ове станице, коју Милошевић назива лазаретом, он констатује само из чињенице да о томе „говоре њене рушевине“. О овој карантинској станици Милошевић је пронашао два документа у Поморском музеју у Котору; први је акт Окружне санитарне депутације у Мелинама од 6. новембра 1847, а други одговор граничне санитарне испоставе у Петровцу од 8. децембра исте године, којим се спроводе статистички подаци о »*Stabilimento contumaciale*« у Петровцу. Уколико је ова станица постојала за вријеме Млетачке Републике, онда је свакако била под надзором будванског *Collegetto-a*, јер је он имао у својој надлежности и Паштровиће. Касније је свакако била потчињена Санитетској испостави у Будви, изузев оно кратко вријеме кад је и у Петровцу постојала здравствена испостава.

⁴² ДАК — УП, фасц. 74, 1.525.

⁴³ М. Милошевић, н. д., стр. 60.

Први херцегновски лазарет није био дугог вијека, јер је, како каже Поповић, био попуцао „услед земљишта што пода њ ронијаше“.⁴⁴ Међутим, изгледа да овај лазарет, чији се остаци и данас лијепо виде, и који указују на то да се грађевина лазарета могла консолидовати, није престао да постоји на том мјесту из разлога који наводи Поповић. Изгледа да је преобладајући мотив за подизање новог лазарета био неподесан положај на коме је био подигнут стари.

По Поповићу, нови лазарет који је саграђен у Мељинама недалеко од Херцег-Новог, тако да ће и овај лазарет млетачке власти називати херцегновским лазаретом, подигнут је 1729. године од провидура Петра Анђела Мања. Међутим, лазарет у Мељинама, који је почео да се гради 1728, био је још у градњи не само 1729. већ и за наредне три године. А ванредни провидур Pietro Angelo Magno преузео је своју функцију у Боки тек јуна 1730. За вријеме тражења новог лазарета стално се користио стари, о чему има више доказа; из једног документа видимо да је он још децембра 1732. служио у сврху издржавања контумаџије (. . . *fa contumacia nel lazzaretto vecchio*).⁴⁵ У управно-политичким списима за године 1728—1732. често се помиње нови лазарет, али ту је ријеч о изградњи, о крађама материјала или бјекству војника-стражара.

Поповићева тврдња да је нови лазарет подигнут 1729. и да га је те године подигао провидур Magno, заснива се, како и сам каже, на латинским натписима који се налазе на згради. Међутим, година 1729. из натписа не односи се на провидура Magna, који је 1732. „увећао“ (заправо завршио — Сл. М.) зграду лазарета, и који се помиње само у другом натпису.

Намјеравајући дати новом херцегновском лазарету нарочити значај, млетачке власти су биле одлучиле да подигну у ту сврху и одговарајући зграду, и оне су то заиста и оствариле.

Прије почетка зидања вршене су замашне припреме у подешавању терена, набавци материјала и довођењу воде специјално прављеним каналом.⁴⁶ Вода је била спроведена у лазарет у самом почетку његовог постојања, а била је доведена до мјеста на коме ће се он подићи још док су припремни радови били у току.⁴⁷ Поповић је и у односу на довођење воде у лазарет био заведен натписом на једној чесми у лазарету: »*Mercatorum commodo — Marcus Quirini prov. extr. — Sen. cons. — posuit — MDCCXLI*«,⁴⁸ док тврди: „а године 1741. доведе се у њ водоводом жива вода са Савине“. Чесма на којој стоји натпис из ове године није морала бити прва; можда је она била по положају подеснија и по конструкцији удобнија од неке која је раније постојала.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ ДАК — УП, фасц. 51, 1.688.

⁴⁶ Исто, 1.470, 471, 473.

⁴⁷ Исто, 1.470.

⁴⁸ Овај натпис доносимо по Милошевићу, н. д., стр. 62.

Детаљнији опис како старог тако и новог лазарета нећемо овдје доносити, пошто је то већ урадио Милошевић у свом чланку „Лазарети на Црногорском приморју“.⁴⁹ Само ради најсумарније представе зграде новог херцегновског лазарета навешћемо само Милошевићево тврђење: „Лазарет, какав је данас, представља једну од највећих и најинтересантијих грађевина Боке XVIII и XIX вијека“.⁵⁰

Нови херцегновски лазарет још није био отворен 25. септембра 1732, јер у терминацији млетачког магистрата за здравство, адресираној генералном провидуру за Далмацију и Боку, датираној наведеног дана, у односу на овај лазарет се каже да „напокон стоји пред отварањем“,⁵¹ а није још постојао ни здравствени уред, јер у истој терминацији, стоји да у Херцег-Новом треба да се оснује и collegietto di sanità, који треба да се временом сасвим оспособи како би на овој страни могао вршити исте функције које врши онај у Сплиту за Далмацију.

Док, како смо већ рекли, за вријеме постојања првог херцегновског лазарета није у овом граду било здравственог уреда, дотле је приликом отварања другог одмах дошло до оснивања здравственог collegietta. Њега је по налогу генералног провидура основао крајем 1732. млетачки провидур Херцег-Новог, али у провизорној форми,⁵² једноставно поставивши тројицу функционера из редова млетачких службеника и официра. На овај начин одступило се у односу на праксу која је, сем у Котору, постојала и у другим нашим приморским градовима, тј. да градска вијећа бирају из својих редова функционере здравственог уреда.

Пошто су херцегновском лазарету млетачке власти хтјеле придати нарочити значај, настојале су и да у њему буде заступљен довољан број стручног персонала, тако да је бивало периода када је број службеника лазарета превазилазио стварне потребе; истина, бивало је и случајева када је, због већег прилива у лазарет, постојећи редовни персонал био недовољан.⁵³ Из многих докумената се констатује да су млетачке власти нарочито водиле рачуна о личности приора лазарета и његовим способностима.⁵⁴

По потреби, херцегновски љекари (физик и хирург) су обилазили и лијечили болеснике у лазарету. У случају смрти контумацијанта, и физик и хирург су морали поднијети извјештај уз констатацију због чега је смрт уследила,⁵⁵ на исти начин како је практиковано и у Котору.

Млетачке власти су још ускоро послје оснивања старог лазарета (19. маја 1701) биле донијеле одлуку којом херцегновском лазарету дају предност над которским у погледу поморских

⁴⁹ VIII годишњак Поморског музеја у Котору, стр. 60—63.

⁵⁰ Исто, стр. 62.

⁵¹ ДАК — фасц. 74, 1.525.

⁵² ДАК — УП, фасц. 101, 1.636—638.

⁵³ ДАК — УП, фасц. 85, 1.222 и 223.

⁵⁴ ДАК — УП, фасц. 129, 1.201 итд.

⁵⁵ Исто.

инспекција, одредивши да се забрањује издржавање контумације бродова у било којем мјесту Далмације, изузев у лазаретима Сплита и Херцег-Новог.⁵⁶ Ова одлука је тешко погодила Котор, чије је Велико вијеће упутило приговор у коме се изражава чуђење „да је здравствени магистрат у Венецији хтио окрњити прерогативе которске општине и умањити њене привилегије за које је „државно величанство“ већим бројем својих дукала, а нарочито онима од 16. јула 1666, 21. марта 1673, 21. јула 1677. и 6. октобра 1683, наредило не само да буду неповредљиво сачуване, већ је наредило пресвијетлим представницима и њиховим наслѣдницима да не дозволе извршење било којег наређења које би издали разни магистрати, вијећа или колегијуми, ако би такво наређење било у супротности са садржајем поменутих привилегија, или би их мијењало, умањивало или прејудицирало у било којем њиховом дијелу“.⁵⁷ Настојећи побити предности које су у наведеној одлуци Млетачког магистрата за здравство истакнуте у односу на херцеговски лазарет, Которани тврде да би обавезивање трговаца да робу коју увозе из Црне Горе морају подвргавати санитарским мјерама у Херцег-Новом изазвало такве трошкове који би далеко превазишли могућност зараде, а за робу која долази морским путем да би трошкови били знатно повећани; сем тога, пошто херцеговски лазарет нема луке, тако да је пристајање бродова омогућено само по мирном мору, да би се дешавале и друге незгоде, те да би из ових разлога которски трговци прије одустали од трговања него се изложили разним опасностима, сметњама и трошковима, што би проузроковало неизбјегну оскудицу и највећу биједу у граду. У наставку је истакнуто и то да је не само из трговачких већ и из здравствених разлога боље да бродови издржавају контумацију под надзором которског магистрата, јер да би, пошто у Херцег-Новом уопште нема луке, бродови били присиљени да држе терет све док не прође рок контумације, што би изазивало велике штете, чега не би било кад би бродови издржавали контумацију пред Котором, гдје уз примјену потребних санитарских мјера трговци могу да врше искрцавање трговачке робе и излажу је одмах продаји. У представи Великог вијећа наглашено је и то да „способна лица поуздано рукују сумњивом робом која долази у которски лазарет, који је у близини града, па је под свакодневном контролом провизора которског Магистрата за здравство, који од санитарског особља захтијевају највећу брижљивост у односу на робу и бродове, који су обавезни да издрже карантин у луци или у каналу пред самим градом“.⁵⁸

Горња представка Которске општине, иако, разумије се, субјективистичка, истиче једну чињеницу на коју млетачке здравствене власти нијесу рачунале кад су доносиле одлуку о подиза-

⁵⁶ ДАК — СН, књига 128, 1.1026.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

њу првог лазарета у Херцег-Новом, наиме неподесност положаја, коме је акценс бродова био немогућ и приликом блажих временских непогода, а још мање њихово задржавање ради издржавања карантина и искрцавања терета. Баш с обзиром на ову околност, терминација од 19. маја 1701. није се ни могла остварити у односу на поморске инспекције которског магистрата и потчињеног му лазарета, које су се наставиле по нужди, а не на основу представке Которана, коју млетачке власти уосталом нијесу уважиле. Али им је та представка ипак указала на једну чињеницу са којом се морало рачунати, наиме на неподесност смјештаја лазарета. Па ипак, ова чињеница није натјерала млетачке власти да одустану од Херцег-Новог; она им је само индицирала потребу тражења подеснијег положаја у непосредној близини, па кад су тај положај одредиле и на њему подигле нови лазарет, тек тада су могле постићи оно што су наређивале још 1701. године и тек тада, у терминацији од 25. септембра 1732, могле су да кажу: „Одлучно захтијевамо да ту, ради примјењивања санитарних мјера, пристају сви бродови, како би одатле они који би били оглашени здравима могли наставити путовање, док би они који би били оглашени сумњивима остали тамо ради издржавања карантина, и то ако би били оспособљени за такво издржавање, или би, пак, примили наређење ради депоновања трговачке робе и одласка у стању „сумњив“, или ради искрцавања на заразу неосјетљивих артикала у циљу снабдијевања краја“.⁵⁹

Упорност млетачких власти у односу на Херцег-Нови била је посљедица њиховог увјерења да је „Бока Которска предіо који је након посљедних освајања (у морејском рату — Сл. М.) постао такав трговачки центар који заслужује да му буде посвећена нарочита пажња. Послије дужег расправљања дошло се до увјерења да је Херцег-Нови најподесније мјесто за лазарет и ту би сва трговачка роба која долази морским и копненим путем морала, ради обезбјеђења читаве провинције, бити подвргнута санитарским мјерама. Такође је правилно да се те мјере ту примјењују и да се ту отклони све оно што би представљало здравствену опасност за провинцију, утврђивањем стања и раскуживањем“.⁶⁰

Терминација од 25. септембра 1732. је био тежак ударац за Котор, чије ће економско опадање, које је већ давно било започело, сада постати знатно рапидније. Которски здравствени магистрат и лазарет били су лишени својих главних задатака: поморско-здравствених инспекција, а то се веома штетно одражавало не само на поморски промет Котора већ и на његову трговину са залеђем, која је добрим дијелом била условљена поморским прометом.

Наведеном терминацијом функције которског магистрата и лазарета биле су сведене на копнене инспекције са подручја гра-

⁵⁹ ДАК — УП, фасц. 54, 1.27 и 28 и УП, фасц. 74, 1.525—527.

⁶⁰ Исто.

да и читаве подручне територије, укључивши Доброту, Прчањ, Столив, Грбаљ и Луштицу.

Од овог времена бродови који су стизали под Котор били су праћени од санитетског стражара из Херцег-Новог, а надлежност которског магистрата свела се била на преглед путних и здравствених исправа које су претходно биле подвргнуте херцеговском здравственом уреду, тј. на утврђивању чињенице да ли се брод прије стицања у Котор подвргао прегледу у Херцег-Новом, Сем тога, од поморских инспекција которском магистрату је остало и то да надзире правилно издржавање карантина пред Котором оних бродова који су за то постигли специјално овлашћење од старијих санитетских власти, што је био доста риједак случај. Страним поморцима, а и многим Бокелјима, изузев оних из Котора и ближе околине, конвенирала је млетачка одлука о здравственој контроли бродова у Херцег-Новом, с обизром на то да се овај град налази близу улаза у Боку, па је на тај начин отпало обавезно пловљење до Котора, на које је раније био обавезан сваки брод без обзира на луку дестинације у Боки.

Пошто су од Херцег-Новог млетачке власти направиле тако важан поморско-здравствени центар који је скупа са Сплитом заузимао у овом смислу прво мјесто у Далмацији и Боки, није било довољно само подићи онако подесан, простран и импозантан лазарет какав је био херцеговски (заправо мељински), већ је требало обезбиједити и правилност и стручност рада у њему. Зато је требало и одговарајућу здравствену службу, која, како смо већ истакли, у Херцег-Новом није имала традиција, што боље организовати. Здравствени уред формиран 1732. године био је провизорног карактера, при канцеларији млетачког провидура за Херцег-Нови, па као такав није могао успјешно одговорити свим задацима. Из тих разлога генерални провидур за Далмацију и Боку доноси 1. јуна 1735. одлуку о оснивању сталног здравственог уреда у Херцег-Новом, која садржи прецизно фиксиране прописе о његовој организацији, о његовој надлежности, о његовом административном пословању, о начину његове дјелатности, о његовим односима са старијим здравственим властима и потчињеним му лазаретом итд. Ова одлука у ствари представља не само акт о оснивању већ и правилник, и то исцрпан, о раду херцеговског здравственог уреда. Ову веома важну одлуку донијели смо на другом мјесту,⁶¹ па се због тога нећемо на њој више задржавати.

Од оснивања здравственог уреда и лазарета у Херцег-Новом активност ових двију поморско-здравствених институција може се пратити на основу многобројних сачуваних докумената, из којих се, без малог изузетка, констатује правилна примјена поморско-здравствених прописа. Из тих докумената се констатује и

⁶¹ У чланку „Оснивање здравственог уреда у Херцег-Новом 1735. године“, Зборник радова деветог научног састанка Југославенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства, стр. 55—57.

колико је био интензиван поморски промет у Боки нарочито током XVIII вијека. Здравствени уред је регистровао долазак и одлазак сваког брода, издавао и контролисао здравствене листове, биљежи сваки детаљ који је могао бити од интереса у односу на заштиту од зараза које су пријетиле било с мора било с копна, интервенисао је у било којој прилици или у било којем случају кад се радило и о најмањој сумњи у зарузу, оставивши нам о тим интервенцијама занимљиве и исцрпне записнике. Нарочито је водио рачуна о правилном издржавању карантина бродова, посаде, путника или робе.

Већ добро позната нам одлука од 25. септембра 1732, која је одређивала оснивање здравственог уреда у Херцег-Новом, исто тако је генералном провидуру за Далмацију и Боку стављала у дужност оснивање једног здравственог уреда у Перасту. Генерални провидур је тек 1. јануара 1734. године донио декрет којим оснива овај уред.⁶² Пошто смо о овом здравственом уреду опширно говорили на другом мјесту,⁶³ нема потребе да се и овдје на њему задржавамо.

По паду Млетачке Републике све наведене поморско-здравствене институције су наставиле своје дјеловање по већ устаљеној пракси, придржавајући се ранијих санитарних прописа, али то само до француске окупације Боке, када долази до знатних промјена. Тада је за читаву Боку био образован један централни здравствени уред »*Ufficio centrale di sanità*«. *Collegetti* у Котору, Херцег-Новом, Будви и Перасту мијењају своје им у »*Commissione sanitaria*«. Чланове ових комисија предлагала је општинска управа, а потврђивао их је представник француске власти. Племство Котора, Будве и Пераста, изгубивши све прерогативе, било је лишено и оних привилегија које су се односиле на здравствени уред, тако да тада у новим, здравственим уредима, односно „комисијама“, учествују и пучани. Инспекција над бродским и путничким карантином била је прешла на поморске синдике, па су према томе и функције здравственог уреда у Херцег-Новом биле умањене.

За вријеме „Привремене управе удружених провинција Црне Горе и Боке“ (1813—1814) дошло је до враћања на старо и у односу на структуру и дјеловање здравствених уреда у Боки. Тада је обновљен и перашки здравствени уред, који су Французи били укинули одлуком од 10. јула 1810.⁶⁴ До обнављања овог уреда дошло је већ у октобру 1813. године, док је француски командант Боке још држао опсаду Котора. У акту перашког начелника, упућеном лучком капетану у Росама дана 30. октобра 1813, стоји дословце: „Свечано је успостављен овај здравствени уред на

⁶² ДАК — УП, фасц. 74, 1.529.

⁶³ У чланку „Млетачко оснивање (1734) и француско укидање (1810) здравственог уреда у Перасту“, *Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae*, год. I, бр. 53, стр. 45—60.

⁶⁴ Исто, стр. 53.

основу својих старих права и правила прописаних строгим санитетским законима и дисциплином, као први здравствени уред у овој Провинцији“.⁶⁵ До поновног и дефинитивног укидања овог уреда дошло је 13. јула 1824. године, актом аустријских власти, који је одређивао да се надлежност перашке »*Deputazione sanitaria*« (такво је име дала Аустрија и другим здравственим уредима овог ранга у Боки — Сл. М.) пренесе на здравствени уред у Котору.⁶⁶

Аустријско укидање поморског уреда у Перасту било је у склопу замашних реформи које је Аустрија почела спроводити у односу на организацију поморско-здравствене службе, а које реформе су довеле до оснивања у Котору Окружне поморско-здравствене депутације и подручних здравствених испостава у Боки.

Окружна поморско-здравствена депутација је премјештена 1837. године из Котора у Мељине, гдје је постојала као самостално тијело до 1851, када су усљед реорганизације поморско-управне и поморско-здравствене службе њене надлежности ушле у склоп новооснованог Лучко-здравственог уреда у Мељинама,⁶⁷ који ће касније, за вријеме бивше Југославије, измијенити назив у Лучко поглаварство, а затим у Лучка капетанија првог реда, али увијек задржавајући исте функције, укључујући и поморско-здравствене. Ова установа је 1932. прешла из Мељина у Котор.⁶⁸

Лазарет у Мељинама до његовог привременог затварања 1830. године био је под директним надзором Санитарне испоставе у Херцег-Новом, а од 1837, када је поново отворен, био је непосредно потчињен Окружној поморско-здравственој депутацији, а затим Лучко-поморском уреду у Мељинама.⁶⁹ Његово дефинитивно укидање услиједило је тек 1934. године,⁷⁰ када је његово даље постојање било излишно.

Данашњи лучки уреди су задржали у својој надлежности и здравствени надзор над бродовима и над поморским прометом, али до њихових интервенција врло ријетко долази.

⁶⁵ Исто, стр. 58.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Томо Радуловић, „Архив Поморског музеја у Котору“, VIII годишњак Поморског музеја — Котор, стр. 282 и 283.

⁶⁸ Исто, стр. 285.

⁶⁹ Исто, стр. 291.

⁷⁰ М. Милошевић, н. д., стр. 69.

Slavko Mijušković:

LA FONDATION ET L'ACTIVITÉ DES INSTITUTIONS MARITIMES-SANITAIRES A BOKA KOTORSKA

R É S U M É

L'auteur de cet article, se basant principalement sur la documentation jusqu'à présent inconnue des Archives d'Etat à Kotor, donne un historique de fondation et d'activité des institutions maritime-sanitaires à Boka Kotorska jusqu'à la fin de leur existence comme institutions particulières.

Pour empêcher l'infiltration et la propagation des maladies contagieuses par voie maritime ou continentale on commença de très bonne heure à Kotor à introduire des mesures spéciales pour ainsi dire en même temps qu'aux centres les plus cultivés de cette époque. La première mesure prise vers la fin du XIV siècle ne prévoyait pas seulement l'isolement des personnes infectées ou celles soupçonnées d'épidémie, mais aussi la création d'un magistrat qui était engagé à surveiller les organes subalternes directement engagés pour l'application régulière des mesures de quarantaine concernant les bateaux, les équipages et les voyageurs. Ce magistrat a été reorganisé en 1437 et son activité fut élargie.

Dès les premières stations de quarantaine de caractère provisoire aux bons soins du Magistrat sanitaire on instaure, avant Dubrovnik et Split, des lazarets permanents, tout près des villes. D'après certains documents on authentifie à Kotor l'existence en 1572 de deux lazarets de caractère permanent avec son personnel stable ayant en tête un prieur (prior). Le traitement des maladies contagieuses a été confié au chirurgien de lazaret. La présence du chirurgien dans les lazarets à Kotor, le soin et la guérison des empestés en 1572 parle clairement d'une existence antérieure de ces institutions à proximité de villes. Il est intéressant qu'à cette époque les lazarets ne présentent pas seulement les centres d'application d'efficaces mesures préventives, mais aussi ils effectuent avec succès des mesures curatives.

D'une pratique antérieure, encore plus réussie, à propos du soin des contaminés de peste à Kotor parle d'une façon persuasive ce fait qu'à l'occasion d'une apparition de peste à Dubrovnik en 1526 un chirurgien de Kotor fut invité au traitement des malades.

L'an 1673 fut construit un nouveau lazaret sur la rive, devant les murailles de Kotor. Ce lazaret à côté de vastes pièces de réception pour la dépestisation de la flotte marchande a eu 7 pièces pour placement de ceux en contumace. Il a été ceint d'un mur élevé lequel du côté Nord se dressait de la riviéra Škurda. D'après ses dimensions c'était un lazaret d'une grande capacité et comme tel il rendait possible les affaires plus expéditives dont le moment économique a été très important à côté de celui de caractère sanitaire. De ce dernier

lazaret de Kotor, dont le bâtiment fut détruit 1945, on a conservé beaucoup de documentations qui parlent d'action bien réussie de plusieurs médecins y compris aussi d'importantes prises chirurgicales sur les pestiférés.

Désirant créer d'Herceg-Novici un fort centre commercial les autorités vénitienues, immédiatement après l'occupation de cette ville (1687), y fondèrent un lazaret qui dura peu de temps, mais après avoir détruit celui-ci ils ne tardèrent d'ouvrir à Meljine un grand lazaret »qui a dû exercer à Boka les fonctions qu'avait exercé celui de Split pour la Dalmatie«.

Par la fondation de ce lazaret la situation économique de Kotor en été sensiblement atteinte car depuis lors la principale circulation du commerce s'effectue par Herceg-Novici. Possédant le nouveau lazaret Herceg-Novici a acquis une institution sanitaire qui sera dissemblable du Magistrat sanitaire de Kotor parce que ses membres seront nommés par les autorités vénitienues tandis que ceux de Kotor ont été toujours constitués uniquement par les habitants de Kotor élus parmi la noblesse de cette ville.

Avant l'institution sanitaire d'Herceg-Novici a existé celle de Budva qui surveillait des provenances maritimes, en permettant, aux cas de moindre danger, l'entretien des quarantaines de bateaux dans le port de Budva et même la contumace des voyageurs à Budva dans les maisons isolées faute de lazarets et sous la garde sanitaire spéciale.

Etant donné la vive circulation maritime et commerciale de Peraste dans cette ville fut fondée une institution sanitaire par la décision des autorités vénitienues en 1734. Outre ces 4 institutions sanitaires et les lazarets leur subordonnés, ainsi que les organes de la quarantaine, à Petrovac avait existé une station de quarantaine sous la surveillance directe de l'institution sanitaire à Budva.

Toutes ces institutions maritimes-sanitaires à Boka ont continué leur action après la chute de la République Vénitienne et survivant jusqu'au premier changement au temps d'occupation française de Boka suivie de suppression provisoire de l'institution sanitaire de Perast (1810) et qui fut restituée en 1813 par la décision de la Commission centrale dont il fut à la tête Petar I.

Pendant le second gouvernement autrichien les institutions maritimes-sanitaires ci-mentionnées ont subi des changements successifs afin qu'elle puissent à la fin de leur fonction, en vertu des réformes générales que l'Autriche effectuait par rapport au service maritime-sanitaire, passer aux institutions des ports.